

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΟΥ Ε' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΑΝΙΟΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

(ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ - ΛΗΘΟΥΡΙ, 17 - 21 ΜΑΪΟΥ 1986)

ΤΟΜΟΣ 1

ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΤΟ 1809

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΓΕΩΡΓ. Ν. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΣ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ

ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΩΝ ΤΩΝ 16^ο ΑΙΩΝΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ 1989

ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΩΝ ΤΟΝ 16^ο ΑΙΩΝΑ

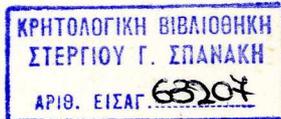
Είναι γνωστές οι σχέσεις και η αλληλοεπίδραση της Κρήτης με τα νησιά του Ιονίου, κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, που βρισκόταν και η μεν και τα δε, κάτω από την κυριαρχία του ίδιου κατακτητή. Γι' αυτό ακριβώς και η ιστορία των, την περίοδο αυτή, είναι κοινή. Και όταν η Κρήτη υπέκυψε στον πύο βάρβαρο κατακτητή της, τον Τούρκο, οι σχέσεις αυτές έγιναν στενότερες. Αρκετοί Κρητικοί πρόσφυγες, που εγκατέλειψαν την «Μητρίδα» των — όπως έλεγαν οι αρχαίοι Κρητικοί την πατρίδα — φιλοξενήθηκαν στα Επτάνησα και σήμερα είναι γνήσιοι Επτανήσιοι.

Ο Κεφαλονίτης αρχαιολόγος Σπύρ. Μαρινάτος, που εργάστηκε πολλά χρόνια στην Κρήτη κι έκανε σπουδαίες ανασκαφές, σε μελέτη του, για τις μεταναστεύσεις από την Κρήτη στην Κεφαλονιά, που δημοσιεύτηκε στη βελγική Επιθεώρηση «Βυζάντιον» (τόμ. Χ, σ. 591 - 598) το 1935, αναφέρει πολλά τοπωνύμια της Κεφαλονιάς και οικογενειακά επώνυμα, καθαρά κρητικά, στην επαρχία Λειβαθώ, ώστε να ονομασθεί *Μικρή Κρήτη*.

Οι οικογένειες Σκορδίλης, Φωκάς, Μουσούρος (Μουσούρης κεφαλονίτικος τύπος) Βαρούχας, Σκλάβος είναι κρητικής προέλευσης. Το κεφαλονίτικο επώνυμο Σκλίτσης είναι το κρητικό Σκλίντζης. Το επώνυμο Πολάκις είναι το κρητικό Πωλάκης, από το βαπτιστικό Πώλος, υποκοριστικό του Παύλος, που επιχωριάζει στη Δυτική Κρήτη και μάλιστα στα Σφακιά.

Οι Καραντινοί, οι Τσαγκαρόλαι, οι Πουγιάλοι είναι κρητικοί καλλιτέχνες, πολύ γνωστοί στην Κεφαλονιά. Ένα μικρό νησάκι ή μάλλον βράχος, με μοναστήρι στην κορυφή άλλοτε, γνωστό με το όνομα Δίας, είναι όνομα που μεταφέρουν Κρητικοί πρόσφυγες από το Χάντακα, σε ανάμνηση της νησίδας Δίας ή Ντίας, όπως λέγεται σήμερα. Και η έναντι ακτή, που λέγεται Αγία Πελαγία, είναι ανάμνηση της Αγίας Πελαγίας απέναντι στην Ντία. Το χωριό Κομητάτα υπενθυμίζει το χωριό Κομητάδες των Σφακίων, από το γνωστό επώνυμο Κομητάς¹. Τα χωριά Καραβάδος και Σκινέας είναι τα ονόματα αντίστοιχων χωριών του Ηρακλείου: Καραβάδω και Σκινιάς. Ατσιπάδες κ.λπ.

1. Κομητάς. Επώνυμο βυζαντινό, που αναφέρεται στο Ηράκλειο, ο παπά Ιωάννης Κομητάς το 17ο (Ω.) αιώνα (βλ. G. Gerola, Topografia delle chiese della città di Candia, p. 106, 107).

Το γνωστό έπος *Ερωτόκριτος*, ο Όμηρος της Νεοελληνικής Φιλολογίας, όπως τον χαρακτήρισε ο Κοραής, είναι εξ ίσου δημοφιλής στην Κεφαλονιά και στην Κρήτη.

Κεφαλλήνες πολέμησαν στο Χάντακα κατά την πολιορκία. Οι αδελφοί Αντύπα, ο Γεώργιος Καβούρης είχε αναλάβει την άμυνα του προμαχώνα *Πανίγκρα* (ελληνικά Παντοκράτορα) και ο Άγγελος Δελαδέτσιμας τον προμαχώνα του Αγ. Ανδρέα. Τέλος ο Κεφαλονίτης καλόγερος Άνθιμος Διακρούσης, εκ Κεφαλληνίας ορμώμενος, όπως αναφέρει ο ίδιος, είναι ο συνθέσας σε στίχους τη «Διήγηση του δεινού πολέμου, του εν τη νήσω Κρήτη γενομένου, κατά την άλωσή της από τους Αγαρηνούς». (Βλ. Αγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Ο Κρητικός πόλεμος, Τεργέστη, 1908).

Επίσης ο Ζακυνθινός ιστοριοδίφης Λεωνίδας Ζώης αναφέρει σε δημοσίευσμά του, ότι την εκκλησία της Παναγίας της Επισκοπιανής στη Ζάκυνθο την ίδρυσαν οι 35 Κρητικοί πρόσφυγες, που είχαν εγκαταλείψει τη μονή των, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, το 1667, και ότι τις εικόνες και τα εκκλησιαστικά σκεύη, που έφεραν μαζί των από την Κρήτη, τα παρέδωσαν στο ναό του Αγ. Νικολάου του Μόλου, και καταγράφτηκαν και αυτοί μεταξύ των αδελφών του ναού αυτού. Αναφέρει μάλιστα και τα ονόματα όλων. (Βλ. Λεων. Ζώη, Κρήτες πρόσφυγες του 1667, «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ι', σ. 346). Μεταξύ των ιερών κειμηλίων, που μετεκόμισαν στη Ζάκυνθο οι πρόσφυγες Κρήτες, ήταν και το λείψανο του Κρητικού οσίου Ιωσήφ Σαμάκου, που γεννήθηκε στο χωριό Αζοκέραμο Σητείας το 1440 και απέθανε το 1511 στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Αρμάκη στο Χάντακα. Σήμερα βρίσκεται στο ναό του Παντοκράτορα. (Βλ. Λεων. Ζώη, Κρήτες εν Ζακύνθω, Επ. Ετ. Κρητ. Σπουδών, τόμ. Α', σ. 293 εξ.).

Και ο Σπυρίδων Λάμπρος δημοσιεύει κατάλογο των κρητικών οίκων, που μετανάστευσαν στην Κέρκυρα. (Βλ. Νέος Έλληνομνήμων, τόμ. 10, (1913), σ. 449 - 456).

Και αυτός ο εθνικός μας ποιητής, ο Διονύσιος Σολομός, έλκει την καταγωγή από την Κρήτη, από την επαρχία του Βιτσέντζου Κορνάρο, τη Σητεία. Έχει αποδειχθεί τελευταία με ντοκουμέντα¹. Οι Σολομοί ήταν φεουδάρχες στην επαρχία Σητείας. Η έδρα των ήταν στο μεγάλο τότε και έρημο σήμερα χωριό Βόιλα, όπου σώζεται ο πύργος των και η δίκλιτη εκκλησία του Αγ. Γεωργίου, στο υπέρθυρο της οποίας είναι ανάγλυφα τα οικόσημα των Σολομών².

Όπως όλοι οι Βενετοί φεουδάρχες έτσι και ο οίκος Σαλομών είχε σπίτι

1. Στέργ. Γ. Σπανάκη, Η οικογένεια των Σολομών της Κρήτης, «Κρητικά Χρονικά», τόμ. ΙΒ', σ. 415, Νικ. Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολομός, Αθήναι, 1954.

2. Gius. Gerola, Monumenti Veneti nell'Isola di Creta, vol. IV, σ. 280, 281.

στο Χάντακα, όπως αναφέρεται άλλωστε και σε τουρκικό έγγραφο του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου. Στο αφιερωτήριο του Abdurrahman αγά, του Ιουλίου του 1670, δηλαδή 10 μήνες μετά την αναχώρηση των κατοίκων, αναφέρεται, ως τοποθεσία πασίγνωστος, η οικία Νικόλα Σαλαμών, στη συνοικία της Κερά Αγιασμένης³, ο οποίος είναι ασφαλώς ο εγκατασταθείς ως πρόσφυγας στη Ζάκυνθο.

Και ο Ούγο Φόσκολος ήταν, πιθανότατα, απόγονος της μεγάλης βενετοκρητικής οικογένειας, που αναφέρεται επίσης στην Κρήτη από τα πρώτα χρόνια της Βενετοκρατίας. Γόνος της ίδιας οικογένειας ήταν και ο φεουδάρχης του Καινούργιου Χωριού, της επαρχίας Πεδιάδας, ν. Ηρακλείου, Μάρκ' Αντώνιο Φόσκολο, ποιητής της κωμωδίας «Φορτουνάτος», που γράφτηκε και παίχτηκε στον πολιορκούμενο Χάντακα, με την υπόκρουση των τηλεβόλων.

Ο Μαρκαντώνιο Φόσκολο, που πέθανε στον πολιορκούμενο Χάντακα, αφήνει παραγγελία στη διαθήκη του να μεταφέρουν τα λείψανά του, όταν ελευθερωθεί ο Χάντακας, στον οικογενειακό τάφο του χωριού του⁴.

Τη γνώμη αυτή, ότι ο Ούγο Φόσκολο ήταν απόγονος της βενετοκρητικής οικογένειας, έχει και ο Κωνστ. Σάθας⁵.

Η Βενετία, μιά πόλη εμπόρων χωρίς ενδοχώρα, ύστερα από την 4η Σταυροφορία στις αρχές του 13ου αιώνα., οι «Σταυροφθόροι» — όπως τους αναφέρουν οι παθόντες Βυζαντινοί — διέλυσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και μοίρασαν μεταξύ των τις χώρες της. Η Κρήτη έπεσε στο μερίδιο του αρχηγού της Σταυροφορίας Βονιφάτιου του Μομφερατικού, ο οποίος την πούλησε στους Βενετούς, που την εποφθαλμιούσαν.

Από τότε η Βενετία οργάνωσε σε καλύτερες βάσεις το εμπόριό της με την Ανατολή, πηγή του πλούτου της, που την ανέδειξε σε μεγάλη μεσογειακή δύναμη. Η Κέρκυρα, η Κεφαλονιά, η Ζάκυνθος, τα Κύθηρα, η Κρήτη και η Κύπρος, le isole di Levante, όπως αναφέρονται στα έγγραφά τους, αποτέλεσαν τους κρίκους μιας αλυσίδας, που είχε συνδέσει τη Βενετία με την Ανατολή. Οι βενετικοί στόλοι ακολουθούσαν αυτή την αλυσίδα, μεταφέροντας στη Δύση εμπορεύματα της Ανατολής και αντίστροφα, μοναδική πηγή του πλούτου της Γαληνοτάτης. Χωρίς τις βάσεις αυτές τα μακρινά ταξίδια των θα ήταν πολύ δύσκολα, την εποχή εκείνη. Γι' αυτό, ύστερα από την ά-

3. Νικ. Σταυρινίδης, Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων, τόμ. Α', σ. 244.

4. Για το Μάρκ' Αντώνιο Φόσκολο, την οικογένειά του και το έργο του βλ. Alfred Vincent, περιοδικό «Θησαυρίσματα», τόμ. 4, 1967, σ. 53 εξ. τόμ. 5, 1968, σ. 119 εξ. Έκδοση Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, και του Ίδριου, «Φορτουνάτος», κριτική έκδοση Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1980.

5. Κωνστ. Σάθας, Κρητικόν Θέατρον, 1879, σ. κδ'.

λωση της Κύπρου από τους Τούρκους το 1570 - 71, άρχισε η πτώση της Βενετίας.

Είδε ότι κινδυνεύει και ο επόμενος κρίκος, το Regno di Candia, όπως αρέσκονταν να λένε την αποικία της Κρήτης. Και άρχισε να οχυρώνει τα αστικά κέντρα των νήσων, δαπανώντας τεράστια ποσά από τα ταμεία της, και υποχρεώνοντας τον πληθυσμό της υπαίθρου σε ατέλειωτες αγγαρείες, για τις οχυρώσεις αυτές, που θα προστάτευαν άλλους και όχι τους ίδιους.

Ενάμισυ αιώνα συνεχίζονταν οι οχυρώσεις αυτές στην Κρήτη. Των άλλων αστικών κέντρων δεν ήταν τόσο σπουδαίες. Αλλά η οχύρωση του Χάντακα ήταν η τελευταία λέξη της οχυρωματικής τέχνης της εποχής εκείνης, προσαρμοσμένη στη χρήση των νέων πυροβόλων όπλων. Χάρη σ' αυτή την τελειότητα, αλλά και στη γενναιότητα των αμυνομένων, κατόρθωσε να ανθέξει, ένα τέταρτο του αιώνα, σχεδόν σε μιά πολιορκία κολοσιαίων δυνάμεων, της μεγαλύτερης στρατιωτικής δύναμης στην ανατολική Μεσόγειο. Διακόσες χιλιάδες ήταν οι νεκροί των πολιορκητών και τριάντα χιλιάδες των πολιορκουμένων κατά τη μακροχρόνια πολιορκία. Ο Χάντακας — λέει ένας ιστορικός — παρυσίαζε τότε την όψη φλεγέου πεδίου, όπου, κατά την ελληνική μυθολογία, έγινε η μάχη των γιγάντων με τους θεούς του Ολύμπου.

Ύστερα από όλη αυτή τη γιγαντομαχία η πόλη δεν αλώθηκε. Παράδθηκε με συνθήκη, έντιμη για τους αμυνόμενους, ύστερα από κάμποσες μέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης. Και δόθηκε ο καιρός να αποχωρήσουν, στρατός και κάτοικοι, στα βενετσάνικα πλοία, παίρνοντας μαζί των, ό,τι πολύτιμο και ιερό είχαν, εικόνες θαυματουργές, λείψανα αγίων, την κάρρα του Αποστόλου Τίτου κ.λπ. Αποκόμισαν επίσης όλα τα Αρχεία της κεντρικής διοίκησης Κρήτης, τα αρχεία 300 συμβολαιογράφων⁶, που φυλάσσονται σήμερα στη Βενετία στο Istituto Veneto di Scienze, lettere ed Arti, στο Museo Correr και στη Βιβλιοθήκη του Αγ. Μάρκου, πηγή ανεξάντλητος επτά αιώνων της ιστορίας των νήσων μας.

Ένα ντοκουμέντο από αυτά τα Αρχεία είναι ο κώδικας Καστροφύλακα. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Νίκος Βέης τον χαρακτήρισε *μεταλλείον ειδήσεων*, κυρίως του νησιωτικού τμήματος της Ελλάδος⁷.

Ο Πέτρος Καστροφύλακας πρέπει να είχε την καταγωγή του από το Χάντακα, όπου αναφέρεται το επώνυμο τον 16ο αιώνα. Ήταν λογιστής των γενικών προβλεπτών Zuane Gritti και Giulio Garzoni, Βενετών πατρικίων, τους οποίους έστειλε η Βενετία το 1581 στην Κρήτη και την Επτάνησο,

6. Σ π υ ρ. Θεοτόκη, Εισαγωγή εις την έρευναν των Μνημείων του Ελληνισμού, και ιδία της Κρήτης, εν τω κρατικώ Αρχείω του Βενετικού Κράτους, εν Κερκύρα, 1926. σ. 78.

7. Ν ι κ. Β έ η, Κριτικόν σημείωμα στο βιβλίό του Αγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Η Βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος, Αθήνησι, 1934, σ. ιγ'.

με δικτατορικά δικαιώματα.

Ο θεσμός των γενικών προβλεπτών στις αποικίες με διετή θητεία καθιερώθηκε το 1568 και μέχρι το 1668 αναφέρονται 40 γενικοί προβλεπτές. Ήταν εκπρόσωποι της Κεντρικής Διοίκησης, για να ελέγξουν τις επιτόπιες αρχές, πολιτικές και στρατιωτικές, τον τρόπο της διοίκησής των, τον τρόπο συμβίωσης των κατοίκων, να επιθεωρήσουν τα δημόσια έργα, κυρίως των οχυρώσεων κ.λπ. Με λίγα λόγια ήταν το μάτι της Βενετίας στις πολύτιμες γι' αυτήν κτήσεις. Βοηθούς των είχαν ειδικούς γραμματείς και ένα λογιστή, το *ragionato*, όπως ήταν ο τίτλος του⁸.

Επιστρέφοντας μετά τη λήξη της θητείας των, οι προβλεπτές υπέβαλαν έκθεση των πεπραγμένων, με τις παρατηρήσεις των στη γερουσία (*Senato*) για τη βελτίωση της διοικητικής μηχανής κ.λπ., η οποία αποφάσιζε ανάλογα.

Οι εκθέσεις αυτές είναι πολυτιμότερα ντοκουμέντα, όπου κατοπτρίζεται η κοινωνική κατάσταση του τόπου, η φορολογία, οι σχέσεις διοικούντων και διοικουμένων, οι καλλιέργειες, η παραγωγή κ.λπ. Έχω δημοσιεύσει στο ιταλικό πρωτότυπο, μετάφραση και βοηθητικές υποσημειώσεις μερικές από αυτές στη σειρά «Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας», και στα «Κρητικά Χρονικά», καθ' αυτό σελίδες ζωντανές της ιστορίας του τόπου. Εννοείται χωρίς καμμία ενίσχυση από το κράτος!

Στη διάρκεια των εκατό χρόνων, που στέλλονταν γενικοί προβλεπτές μόνο ο λογιστής Πέτρος Καστροφύλακας, συνέλεξε στοιχεία πάσης φύσεως, ταξινομημένα με θαυμαστή τάξη, σε ένα ογκωδέστατο κώδικα με 324 σελίδες, σε σχήμα τέταρτο.

Για τα νησιά του Ιονίου αφιερώνει για το καθένα ορισμένες σελίδες.

Σελίδες 298 - 305 Cerigo, 308 - 335 και 410 - 414 Zante, 336 - 366 Zaffalonia, 368 - 409 Corfu.

Του κώδικα αυτού υπάρχουν 2 - 3 αντίγραφα. Του κώδικα *Mss Ital.* (ιταλικά χειρόγραφα) *Clas. 6, No 156*, τοποθέτησης 6005, της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης είχα πάρει μικροφίλμ και το αντίγραφο ένα ολόκληρο χρόνο, με μηχανήμα προβολής⁹. Το είδε ο αείμνηστος φίλος καθηγητής και ακαδημαϊκός Ιωάννης Καλιτσουνάκης και με πρότασή του μου ανέθεσε η Ακαδημία, με το υπ' αριθ. 19836, της 27 Νοεμ. 1945, έγγραφό της, την έκδοση

8. Κατάλογοι εκθέσεων των γενικών προβλεπτών ως και άλλων, δουκών, στρατιωτικών διοικητών, στρατηγών, ρεκτόρων κ.λπ., βλ. Σπυρ. Θεοτόκη, ό.π., σ. 61.

9. Ο τίτλος του κώδικα είναι : *Libro de Informattion delle cosse publiche del Regno de Candia, et Isolle de Cerigho, Zante, Zaffalonia et Corfu, fatto co(n) ogni diligentia, per me Pietro Castrophilaca, Ragionato del Sinicato delli C^lmi S^ri Zuanne Gritti et Giulio Garzoni, et alle S.S. C^lme aprontato, acciò che possino haver, pronto tutto quello, che potesse bisognare al Ser^mo Dominio, per il ghoverno del levante.*

του. Η τελευταία παράγραφος του σχετικού εγγράφου αναφέρει: «Οι όροι και ο τρόπος της δημοσιεύσεως θα γίνωσι συμφώνως προς τας αποφάσεις και τας οδηγίας της Ακαδημίας εν ευθέτω χρόνω». 40 χρόνια περιμένω τον εύθετο χρόνο!

Και όμως ο σπουδαίος αυτός κώδικας θα ήταν ευχής έργο να εκδοθεί, όπως ακριβώς έχει, σελίδα προς σελίδα του χειρογράφου, γιατί πολλές σελίδες είναι λογαριασμοί, αθροίσεις κ.λπ., με σχετικές επεξηγήσεις, αλφαβητικό ευρετήριο κυρίων ονομάτων κ.λπ. Αλλά η δαπάνη είναι πολύ μεγάλη με τις σημερινές συνθήκες. Των αρχαιακών αυτών εκδόσεων η κυκλοφορία δεν καλύπτει ούτε τη μισή δαπάνη.

Ύστερα από τη μεγάλη αυτή εισαγωγή, που νομίζω πως ήταν απαραίτητη για την ιστορία του θέματος, ας έλθουμε στο κύριο θέμα.

Τί ενδιαφέρον έχουν τα τοπωνύμια γενικά και ειδικά τα ονόματα των οικισμών; Κάθε πράγμα έχει ένα όνομα, που δείχνει τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, την ιστορία του. Αν του αλλάξουμε αυτό το όνομα ή το αλλοιώσουμε, χάνονται τα ίχνη του, σβήνουμε την ιστορία του. Πολλοί Ναζί, εγκληματίες του τελευταίου πολέμου, άλλαξαν τα ονόματά των και ζουν στις ξένες χώρες ανενόχλητοι. Ακόμη και ένα γράμμα του ονόματος να αλλάξει ή να παραλειφθεί, το νέο αυτό όνομα δεν αντιπροσωπεύει την ταυτότητα του προηγούμενου. Για το τελευταίο αυτό έχω προσωπική πείρα. Στην κατοχή, κάποιος καταδότης με κατέδωσε στις γερμανικές αρχές για τα πολιτικά μου φρονήματα. Ο Γερμανός δεν άκουσε ως φαίνεται καλά το όνομα και έγραψε Πανάκης αντί Σπανάκης. Γύρευαν έπειτα τον Πανάκη.

Το σωστό και αλώβητο όνομα του οικισμού λέει την ιστορία του, την ηλικία του και άλλα ιστορικά στοιχεία, που συμπλέκονται με τη γενική ιστορία του τόπου.

Το Θέρισσο, ένα χωριό της Κρήτης όπου είχε την έδρα του ο Βενιζέλος την Επανάσταση του 1905, που πήρε το όνομα του χωριού, αν το αλλάξει κάποιος κοινοτάρχης, όπως, δυστυχώς, άλλαξαν πολλών χωριών της Κρήτης τελευταία, σβήνει την ιστορία του και του τόπου γενικά.

Για τους λόγους αυτούς τα ονόματα των οικισμών, και γενικά τα τοπωνύμια, είναι ζωντανά παραδοσιακά μνημεία της ιστορίας των ίδιων των οικισμών, άξια διατηρήσεως, ίσως περισσότερο διατηρητέα, από τα κτηριακά μνημεία, που το κράτος, πολύ σωστά, κηρύσσει με νόμο διατηρητέα, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψη του τα οικονομικά συμφέροντα του ιδιοκτήτη, τα οποία αναμφισβήτητα θίγει.

Πώς τώρα το κράτος επιτρέπει και μάλιστα συνηγορεί και εγκρίνει την αλλαγή ονομάτων οικισμών, με ονόματα άσχετα εντελώς με τον οικισμό, αυτό είναι ακατανόητο. Υπάρχει μάλιστα περίπτωση, που η ίδια η κρατική

υπηρεσία άλλαξε ιστορικότατο όνομα με άλλο εντελώς άσχετο. Πρόκειται για τη νησίδα Σπιναλόγκα στην Κρήτη, ισχυρότατο φρούριο στην Ανατολική Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία, λεπροκομείο τους νεότερους χρόνους, που αναφέρεται σε χιλιάδες έγγραφα, σε διεθνή βιβλιογραφία, σε επιστημονικά συγγράμματα, κ.λπ. Το διέγραψε και το αντικατάστησε με την ονομασία *Καλυδών*, άσχετη εντελώς, ενώ το όνομα Σπιναλόγκα έχει άμεση ετυμολογική σχέση με το όνομα της προϊστορικής πόλης της περιοχής αυτής *Ολούς* και των πλησιόχωρων οικισμών *Ελούντα*.

Τα ονόματα των οικισμών είναι διαφόρων εποχών, προϊστορικά, αρχαϊκά, ρωμαϊκά, βυζαντινά, αραβικά, βενετσάνικα, που το όνομά των μαρτυρεί τον οικιστή και το χρόνο της κτήσης των.

Υπάρχουν οικισμοί με ονόματα φυτωνυμικά, που το όνομά των οφείλεται σε δένδρο ή συστάδα δένδρων. Οικισμοί που πήραν το όνομα της εκκλησίας του οικισμού. Άλλα από τη φυσιογνωμία του τόπου που βρίσκονται. Πολλά παίρνουν το όνομά των από το επώνυμο του οικιστή ή των οικιστών, τα λεγόμενα ανδρωνυμικά ή κυριώνυμα, όπως τα ονομάζει ο γλωσσολόγος Χατζηδάκης.

Τα τελευταία αυτά έχουν διαφορετική κατάληξη σε κάθε περιοχή. Στην Ανατολική Κρήτη εκφέρονται στη γενική πτώση ενικού ή πληθυντικού ανάλογα το Λαγού (επώνυμο Λαγός), Τζερμιάδω (επώνυμο Τζερμιάς), Μπιτζαριανώ (Μπιτζαράκης) κ.λπ. Αντίθετα στη Δυτική Κρήτη εκφέρονται στην ονομαστική του πληθυντικού. Καλεργιανά (Καλέργης), Σκορδιλινά (Σκορδίλης) Καλουδιανά (Καλούδης).

Στην Κεφαλληνία έχουν την κατάληξη του πληθυντικού άτα. Βλαχάτα (Βλάχος), Μεταξάτα (Μεταξάς), Ραζάτα (Ραζής), Σβορωνάτα (Σβορώνος), κ.λπ.

Στην Κέρκυρα κυριαρχεί η κατάληξη άδες. Ασπιωτάδες (Ασπιώτης), Καρουσάδες (Καρούσος), Γαράδες (Γαράς), Γιαννάδες (Γιαννάς), κ.λπ.

Τέλος η παρακολούθηση της πληθυσμιακής ανάπτυξης του κάθε οικισμού δείχνει τη ζωτικότητα, τη σπουδαιότητα ή μη στο πέρασμα των αιώνων ή και το τέλος του οικισμού.

Για όλους τους παραπάνω λόγους ασχολούμαι τώρα και είκοσι χρόνια, με τη συγκέντρωση πάσης φύσεως στοιχείων, ιστορικών, αρχαιολογικών, ετυμολογικών, πληθυσμιακών κ.λπ. για κάθε οικισμό της Κρήτης, υπάρχοντα και μη. Η εργασία αυτή πρόκειται να εκδοθεί σύντομα με λεξικογραφική διάταξη, σε μεγάλο σχήμα, με τον τίτλο : *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*. Μιά εγκυκλοπαίδεια Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Διοίκησης και πληθυσμιακής ανάπτυξης των οικισμών.

Μιά παρόμοια εργασία θα πρέπει να γίνει και για τα Επτάνησα αλλά από Επτανήσιους, ειδικούς από κάθε νησί, που ο καθένας να ξέρει περισσότερα

για το νησί του, από παράδοση, επιτόπια εξέταση του κάθε οικισμού και αποδελτίωση κάθε βιβλίου, που αναφέρει σχετικές πληροφορίες, ιστορία του κάθε νησιού, αρχαιολογικές ανασκαφές, απογραφές και στατιστικές, το οδικό δίκτυο του κάθε νησιού με χιλιομετρικές αποστάσεις. Είναι μιά εργασία εντελώς πρωτότυπη για την Ελλάδα.

Εύχομαι να γίνει πραγματικότητα.

Ηράκλειο, Απρίλ. 1986.

CERIGO

ANIME

(K 303)¹⁰ Sono in detta isola l'infrascritto Numero delle anime

Vecchi de an(n)i 60 in sù, da fation de an(n)i 14 fino à 60, Putti maschi da 14 anni in giù. Donne et Putte habbitanti nella fortenza, et territorio di Cerigo.

Fortezza

Huomini da fation. No 367 Putti 166 vecchi 21 Donne 438

Borgo

Huomini da facion No 206 Putti 179 vecchi 26 Donne 316

Territorio

casali	Da facion	Putti	Vecchi	Donne
Casal Sn Dimitri	28	22	3	43
c. Milata (Mitata?)	27	16	2	37
c. Catto Chiperi	12	6	2	20
c. Apano Chiperi	12	12	—	22
c. Callamutades	14	14	3	25
c. Pezzinades	13	16	3	35
c. Grisoti	24	24	7	58
c. Coniana	19	13	7	36
c. Cusunari	8	7	—	9
c. Platano	34	45	6	61
c. Riotica	13	10	1	20
c. Alligangri	34	30	2	59
c. Arcano	17	15	2	31
Castel Milopotamo et suo distretto in tutto No	126	113	38	212
Summano in tutto	Huomini da facion 959	} In tutto anime No 3162		
	Putti maschi 688			
	vecchi 93			
	Donne 1422			

10. Το (K 303) = Karta (σελίδα) 303.

(K 327)

ZANTE

DESCRIPTION Gnal DELE ANIME

Anime della città et Isola del Zante, fra huomini, donne et Putti, come qui sotto è dichiarato, li huomini da fation da anni 14 fin ani 60, vecchi da anni 60 in sù, putti d'anni 14 in giù, con le quantità delle donne et putte.

Castello et Borgo del Zante

casali	Da Facion	Donne Putte	Putti	vecchi
1 Contrada ¹¹ della Madonna intitulata et conessi	51	110	45	3
2 S. Dimitri	62	95	45	7
3 Evangelistria	23	20	8	—
4 S. Nicolo Xeno	17	70	47	9
5 S. Veneranda	44	60	85	8
6 S. Trinità	145	80	70	7
7 S. Andrea	85	60	80	—
8 S. Zuan(n)e Baptista	164	100	110	5
9 Madon(n)a della Sensa	221	155	152	22
10 Madonna Faneromeni	150	100	50	50
11 S. Zorzi	91	50	30	—
12 S. Lazaro	28	30	3	2
13 S. Dimitri	30	40	10	15
14 S. Nicolo vecchio	59	88	68	60
15 Pandocrattora	84	84	—	—
16 S. Zuan(n)e Theologo	15	22	20	—
Castello				
17 S. Zuanne	38	30	14	1
18 S. Zorzi	23	30	6	10
18 S. Nichita	30	36	16	20
19 S. Nicolo	56	72	—	—
20 Madon(n)a Cavrendina	30	25	24	13
21 Santa Marina	20	15	6	10
22 Famiglie italiane	45	9	6	—

Summano Anima che abbita nella città et Castello

Huomini da fation	1581	} In tutto Anime 4.609
Donne et Putte	1391	
Putti	995	
Vecchi	242	

11. Contrada, rione = συνοικία.

(K 327)

Anime del Territorio

1 Casal Beato	54	83	43	8
2 Xero Castelli	15	18	6	5
3 Mories	25	68	22	15
4 Fioliti	50	60	25	4
5 Gallaro	93	176	79	18
6 S. Lazaro	46	27	18	—
7 Pissinonda	174	288	100	13
8 Cambi	24	29	11	6
9 S. Dimitri	33	42	12	2
10 Tragachi	105	136	56	2
11 Sambetti	45	62	24	4
12 S. Pantaloni	9	—	—	1
13 Cucunaria	11	24	20	2
14 Chiliomeno	55	73	24	6
15 Romiri et Gervassi	28	50	30	4
16 Gaetani	83	98	56	4
17 Lughia	30	48	20	—
18 Machierado	86	37	30	—
19 Callipado	60	98	46	—
20 Sculicado	80	127	47	4
Summano	1106	1644	659	98

(K 328)

Seguita le anime

21 Pigadachia	98	142	59	7
22 Plemonario	21	31	10	2
23 Chieri	78	176	66	24
24 Banato	55	88	35	8
25 Volimes	145	282	134	57
26 Lagadhachia	40	62	99	25
27 Lagopodi	90	120	30	8
28 Melinado	36	36	16	—
29 Ambello	31	87	34	3
30 Cuttufari et Drada	37	68	28	5
31 S. Chirilo et Farao	48	90	52	3
32 Fagià	52	83	48	4
33 Orthinies	20	32	11	8
34 Calenzi	16	26	5	—
35 S. Leo	24	55	24	10
36 S. Geracario de sotto	60	96	19	10
37 Belussi	59	80	20	10
38 Oxo cora	42	55	50	15
39 Musachi	130	176	100	21
40 Lura	65	110	50	12
41 S. Marina	30	60	50	4

42 S. Geracario apano	72	113	60	22
43 Giri	25	27	12	4
44 Sarachinadho	57	888	48	—
45 Lithachia	190	336	180	28
46 Curculidhi	27	33	10	3
47 Cattastari	227	397	94	32
S u m m a	1175	2949	1274	340
et per la contrascritta	1106	1644	659	90
Summano in tutto	2881	4593	1933	438

1 Città Huomini da fation	1581	} fanno 4462
Territorio » » »	2881	
2 Città donne et Putte	1391	} fanno 5984
Territorio » » »	4593	
3 Città Putti	995	} fanno 2928
Territorio Putti	1933	
4 Città Vecchi	242	} fanno 680
Territorio Vecchi	438	
In tutto Anime per tutta l'Isola del Zante	No	14.054

(K 351)

ZAFFALONIA

ANIME DE TVTA L' ISOLA

Descritio(n) Gnal delle Anime della Città et suo territorio separatamente li huomini da facion da 14 fin an(n)i 60, Putti da 14 an(n)i in Zò, vecchi da 60 anni in sù et apartamente le donne et le Putte, come qui sotto.

Die 5 Xbre 1583

Fortezza et Borgo, huomini da fatti n° 302, Donne et putte n° 409, Putti n° 145, vecchi 9

Seguita il territorio a casal per casal et l'Isola de thiachi partnenzia detta Isola della Zaffalonia

Casali	da fatti	donne putte	putti	vecchi
1 Catto Pessadha	24	28	13	2
2 Apano Pessadha	31	80	28	1
3 Cundurata	19	22	9	2
4 Ceramies	72	108	58	4
5 Messarata	28	59	28	6
6 Trainà	38	76	35	5
7 Sclavata	46	63	30	13
8 Perivolo	84	173	107	25
9 Zindilus	66	103	51	11
10 Spiglia	79	131	73	8
11 Neocorio	35	61	40	3
Stanata				
Varduccachi				
Culurata				
12 Barchetimata	42	89	49	9
13 Poriarata	38	72	16	6
14 Vlacata	39	64	34	6
15 Ciffata	41	70	24	4
16 Simotata	23	75	29	3
17 Procopata	53	104	57	4
18 Lacithres	193	324	136	25
19 Minies	14	31	14	4
20 Faraclata	97	176	61	28
21 Rassata	20	28	17	3
22 Dilinata	103	212	125	28
23 Vraghovugni	20	40	18	3
24 Cuvalata	18	37	16	4
25 Avlicata	22	43	17	2
26 S. Dimitri	21	45	16	2
27 Luchierata	19	35	15	4
28 Marcata	24	40	19	3
29 Arvanitocori	16	38	17	3

30 Manducata	40	70	28	6
31 Favata	20	44	20	3
32 Colochithata	11	20	8	2
33 Savinata	14	23	6	—
34 Pangala	8	14	7	—
35 Coronata	13	24	11	—
36 Chidicata	9	15	9	—
37 Attera	85	107	56	11
38 Amaradatta	42	66	32	5
39 Cardacata	33	52	41	6
40 Apano Petricata	51	80	39	9
41 Manganarata	46	73	28	4
42 Cattocori	38	59	20	2
43 Cothrea	86	131	77	3
44 Culumnus	32	46	20	3
45 Pirgo	19	41	29	3
46 Lagià	37	83	34	2
	1885	3347	1614	280
(K 352)				
47 Vassilicades	42	80	48	2
48 Messovugna	20	48	30	3
49 Fames	15	34	13	1
50 Custubardata	13	25	5	3
51 Scalla	126	209	53	8
52 Vlicata	37	57	43	4
53 Silocopi	22	40	28	3
54 Ghaliotata	98	295	109	5
55 Livadhinata	13	31	22	1
56 Pulata	29	54	31	3
57 Themata	44	76	41	1
58 Vathi	143	227	119	8
59 Patricata	74	152	46	13
60 Vathorata	23	33	20	2
61 Caria	34	88	71	4
62 Comitas	40	74	39	7
63 Vari	42	66	32	2
64 Stravonicus	51	111	54	6
65 Sola	29	50	35	12
66 Capsalata	36	59	38	9
67 Cato Angona	20	39	28	4
68 Apano Angona	33	52	36	4
69 Niffi	23	46	30	4
70 Livattinà	16	27	9	—
71 Solomata Apano	18	29	10	2
72 Solomata Cato	20	34	12	1
73 Corisianata	8	22	9	—
74 Mandaluanata	14	30	10	3

75	Rasata	17	40	8	2
76	Salonicata	21	29	7	—
77	Ambelata	14	19	11	1
78	Paterata	67	106	65	7
79	Grisata	26	54	24	4
80	Catto Podata	30	49	17	4
81	Alcurata	60	88	54	2
82	Caminarata	44	97	48	11
83	Parisata	19	27	18	2
84	Rongos	10	11	2	—
85	Manopolata	26	56	31	5
86	Ritti	37	71	40	6
87	Devarata	40	74	40	6
88	Ferendinata	19	38	24	4
89	Zachithinata	29	51	23	2
90	Antipato	29	45	25	4
91	Camolacco	19	45	22	—
92	Carusata	35	60	36	5
93	Logarata	23	50	21	3
94	Anomeria	43	71	39	3
95	Andriolata	12	18	10	1
96	Dafnià	10	15	11	2
97	Dimisianata	11	17	9	—
98	Pagliozogia	7	10	8	1
99	Curuclata	49	25	42	8
100	Talamies	73	114	56	5
101	Asprogieracata	10	17	9	1
102	Mandaluanata	11	16	10	—
103	Moraitata	16	20	13	2
104	Pandogali	9	13	7	2
105	Curnelata	11	11	9	1
106	Monastiri	26	35	20	3
		1946	3529	1780	213
(K 353)					
107	Nafragià	25	30	20	2
108	Cataraco	25	30	20	2
109	Cariata	73	147	70	12
109	S. Tecli	117	200	157	11
110	Condarinata	10	16	3	2
111	Erinicata	31	51	19	8
112	Cavidata	126	289	82	2
113	Demacora	33	63	4	29
114	Devuni	51	91	38	8
115	Manzavinata	69	117	48	7
116	Chiriacata	26	49	17	6
117	Illarus	94	143	62	22
118	Micalizzata	28	59	31	6

119 Paleocastro	15	24	13	3
120 S. Zorzi	37	62	32	1
121 Valta	20	40	20	—
122 Platies	31	75	42	4
123 Marcopulata	17	32	11	3
124 Carerata	14	26	15	1
125 Chionata	18	37	22	2
126 Valsamata	61	100	54	15
127 Perivolissanata	19	25	14	2
128 Mighata	16	14	7	2
129 Frangata	69	145	59	9
130 Cartularata	19	35	16	4
131 Sacarisianata	41	54	38	6
132 Sofata	23	43	26	5
133 Vlacocori	97	152	62	12
134 Schinea	31	53	22	4
135 Vovichies	25	44	20	5
136 Condogienada	36	56	28	7
137 Crichielo	30	450	24	2
138 Anoi	51	83	46	4
139 Lixuri	136	281	148	16
140 Fragiria	27	32	27	4
141 Colagatata	39	80	57	1
142 Azzupades	16	34	9	7
143 Thiramona	37	53	39	4
144 Vlicata	6	12	9	1
145 Mavrata	25	63	29	5
146 Catto Leos	42	48	26	6
147 Macricata	45	88	41	8
148 Capandritata	18	28	7	1
149 Granacata	13	23	10	3
150 Megalogienata	50	91	31	8
151 Peseni	41	84	30	7
152 Macriotica	40	80	33	65
153 Macriodata	48	93	27	9
154 Giacumata	40	85	32	6
155 Gululata	48	82	28	8
156 Caravadata	32	57	37	6
157 Caligata	30	49	36	5
158 Curcumelata	34	59	33	4
159 Fragata	28	51	35	6
160 Metaxata	37	57	40	6
161 Corcanà	48	82	92	2
162 Clismata	20	25	10	1
163 Spartea	111	188	86	16
164 Tragianata	41	82	36	5
165 Demontesanti	38	60	16	3

166 Inixa	32	50	25	4
	2500	4452	2175	383
(K 354)				
167 Travlata	50	80	36	6
168 Peratata	40	66	25	4
(K354)	90	146	61	10
(K353)	2500	4452	2175	383
(K352)	1946	3529	1780	213
(K351)	1885	3347	1617	280
	6421	11474	5633	886

SVMARIO DELLE DITE ANIME

1. Huomini da Fation habbita in la fortezza de Zaffalonia et in Borgo Greci et Latini	302	} 6723 In tutto
Huomini da fation del territorio	6421	
2. Donne et Putte nella città	404	} 11877 » »
Donne et Putte del territorio	11474	
3. Putti della città	140	} 5778 » »
Putti del territorio	5633	
4. Vecchi della città	9	} 895 » »
Vecchi del territorio	886	
5. Donne et Putti di soldati		50
6. Papati Greci in tutta l'isola et Diachi		220
Summano in tutto le Anime de tutta l'Isola	No	25.543

(K 392)

CORFV

DESCRIPTION DELLE ANIME DEL'ISOLA CITTA

Anime della città di Corfù, et suo territorio, così da fatti come etia(m) de vecchi, donne, putti et putte, li huomini da fation da 14 fin anni 60, li vecchi da 60 in sù et li putti da 14 anni in giù.

Casali	da fation	donne putte	putti	vecci
1 Parochia della Madonna Eleusa	62	100	36	—
2 S. Spiridon	56	108	49	—
3 Madonna Spigliotissa	55	150	51	8
4 Taxiarghi	23	42	20	—
5 Mamalo	45	127	71	7
5 Papandi	90	152	54	—
7 Odigistria	145	230	110	9
8 Sottira Agriovugni	92	192	76	—
9 S. Nicolo Xeno	70	121	65	—
10 Gharitomeni Cremasti	22	55	23	—
11 Chiera Limiotissa	14	30	10	—
12 Chiera Andivugniotissa	100	200	80	10
13 S. Dimitrio	44	70	32	—
14 Matufiu et Avramo	190	320	228	2
15 Platitera et S. Nicolò	84	177	56	3
16 Paleopoli	48	70	37	2
17 S. Zuanne Prodromo	30	48	17	—
18 S. Trinità	90	158	88	3
19 S. Padri	68	154	54	8
20 S. Nicolo d'Albanesi	30	108	20	—
21 S. Zuanne Prodromo Paliocastro	50	93	37	3
22 Taxiarghi	65	126	48	1
23 S. Antonio	43	96	32	2
24 S. Atanasio	57	100	60	—
25 S. Marco	84	129	68	—
26 Sossipatru	29	51	23	1
27 S. Zuan(n)e Theologo	70	100	65	8
28 S. Veneranda	60	100	40	6
29 Latini alla Fortezza et Cittadella	104	208	24	2
30 Donne di soldati	103	140	60	—
Summano	1920	3653	1645	75

Summano in tutto le Anime della città di Corfù No 7.293

(K 393)

C O R F U

ANIME TERRITORIO

Anime del territorio di Corfù Giusta le polize p(rese)ntati per li Papati et contestabili d'esso territorio, li huomini da fatti da 14 fin anni 60, vecchi da 60 anni in sù, Putti da 14 anni in giù, Donne et Putte, come qui sotto sivede per ogni casal.

Casali	da- fation	donne putte	putti	vecchi
1 Servopulli	22	34	20	—
2 Potamò	105	184	142	—
3 Calaffatia	26	44	28	7
4 Stenopulades	62	110	60	—
5 Stringlado	24	42	22	1
6 S. Todoro	84	122	63	—
7 Magulades	52	82	35	—
8 Agio Dulo	88	162	81	3
9 Strimila	60	131	63	9
10 Cavalului	42	72	42	3
11 Messarea	40	56	34	—
12 Orus	55	105	67	6
13 Lacono	68	114	72	—
14 Perlepsimades	17	33	24	—
15 Gavrades	12	22	16	—
16 Steremenades	9	12	6	—
17 Spartilon	98	171	79	8
18 Gianades	45	70	36	2
19 Varopratahdes	41	80	52	3
20 Socradiè	63	117	70	2
21 S. Marco	31	61	35	3
22 Dacades	46	70	27	1
23 Pagoprimilos	78	112	58	1
24 Criticà	22	34	10	2
25 Apiru	41	67	37	2
26 Castellano	42	71	43	4
27 Gasturi	42	55	23	1
28 Non disse la lista	66	134	66	4
29 Pavlianà et S. Trinità	16	34	60	2
30 Strongilis	52	80	46	—
31 Perulado Cucnicadoet Xocastrini	60	92	73	2
32 Gurinades	25	56	33	—
33 Garuno	22	40	23	1
34 Coracades	19	26	10	—
35 Tumiopiestres	59	103	23	8
36 Garunes	7	24	6	—

196

ZAFFALONIA ANIME DE TVTA LISOLA

Descrittione della Isola... Distanza di 6660... Spagnola... 1877

Table with columns for names, numbers, and dates. Includes entries like 'Casi', 'Apostoli', 'Sancti', etc.

Μέρος του χειρογράφου του Καστροφύλακα.

ZAFFALONIA SIVVITALIANNI

Table with columns for names, numbers, and dates. Includes entries like 'Casi', 'Apostoli', 'Sancti', etc.

